

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ: ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Вільний вибір професії багато в чому визначає соціальну активність, практичну підготовку та поінформованість людини. Але, щоб реалізувати право вільного вибору професії, надане кожній людині, потрібно знати, з чого вибирати, вміти орієнтуватись у світі професій. На превеликий жаль, нині школа приділяє профорієнтаційній роботі з учнями недостатньо уваги, а це одне з найважливіших завдань середньої освіти, на яке має спрямовуватися трудова, допрофільна, а також профільна допрофесійна та професійна підготовка учнів.

Із проблемою більш глобальної життєвої перспективи у молоді, як правило, поєднується проблема професійного самовизначення. Це не лише питання працевлаштування, матеріального забезпечення майбутнього життя, а й суто глибинні, внутрішні проблеми самопізнання, самотворення, самореалізації. У Стратегії розвитку психологічної служби системи освіти в Україні, затвердженій наказом МОН України № 734 від 17.09.2004 р., зазначається, що значною проблемою сучасності є проблема педагогічно доцільної й неконфліктної адаптації особистості молоді до суспільних змін, її підготовка до самостійного життя в суспільстві. У цьому контексті серед умов забезпечення сучасного рівня освіти називаються соціально-педагогічний патронаж і соціально-психологічне забезпечення навчально-виховного процесу, підвищення психологічної культури усіх його учасників [5, с. 3].

Різноманітні аспекти психологічного супроводу навчально-виховного процесу в освітніх закладах різних рівнів акредитації знайшли висвітлення у психолого-педагогічних і соціальних дослідженнях О. Бодальова, Л. Бурдейни, О. Дробницького, Н. Жигайло, О. Киричука, С. Максименка, Н. Побірченко, В. Рибалки, І. Риданової, В. Семиченко, В. Тесленка та ін. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації та зміст окремих її компонентів розглядали вчені-психологи О. Вітковська, С. Карпіловська, Л. Кондратьєва, Н. Кондратова, Г. Радчук, В. Синявський, Е. Ткаченко та ін., які розуміли профконсультацію як основний напрям профорієнтаційної роботи з учнями та досліджували проблеми професійного самовизначення. Питання профорієнтаційної роботи активно досліджували у 80-90-их рр. ХХ ст. Н. Захаров, Є. Клімов, М. Тименко, Е. Фарапонова, Б. Федоришин, С. Чистякова та ін.

У сучасних соціальних умовах молодому фахівцю знайти своє місце в суспільстві досить складно. Адже життєвий шлях – це не лише приватне життя окремої особистості, а й окреслення її творчого самостійного внеску в розвиток суспільства. Юнацтво ж акцентує увагу на своїх потенціях, можливості гуманізації життя, пошуках сенсу існування. Воно психологічно готове діяти, активно себе виявляти, але часто стикається з невизначеністю цілей, недостатнім життєвим досвідом, непослідовністю, невмінням спрямувати свою енергію в потрібне русло. Пошукам сфери самовиявлення не завжди допомагають такі властиві юності риси, як гострота сприймання, емоційна надмірність, динаміка настроїв, нагальна потреба в контактах. Молодь турбують погана якість викладання, застарілі методи навчання й виховання, брак часу, невизначеність із майбутньою працею, фінансові труднощі.

З огляду на це метою статті є актуалізація проблеми професійного самовизначення молоді та окреслення шляхів її вирішення за допомогою психологічної служби системи освіти, зокрема професійно-технічної.

Основу учнівського контингенту у професійно-технічних навчальних закладах складають особи старшого шкільного віку, який вікова психологія визначає як період юності. Він характеризується виразною індивідуальною активністю, захопленням сьогоденням

водночас із дедалі чіткішою орієнтацією на майбутнє. Молода людина знаходиться на порозі дорослого, самостійного життя, прагне зрозуміти своє призначення. Водночас, саме у цей період «фіксуються найнижча задоволеність смыслом свого життя, найгостріша невпевненість у собі, стан тотальної невизначеності» [3, с. 440]. Внутрішні конфлікти породжують зовнішні, маскуючись під суперечки, непорозуміння з оточуючими. Сигнали про реальні зв'язки особистості з довкіллям утримуються лише в почуттях (І. Зязюн). А передумовою стійкості цих зв'язків є стійкість внутрішнього «Я». Саме єдністю і стійкістю «Я», на думку вченого, визначається послідовність і стійкість поведінки.

Важливою характеристикою юнацтва є його схильність до творчих мрій, коли у своїх фантазіях і раціональних побудовах майбутнього переживається власний імовірний творчий шлях, плануються можливості самовизначення. Загальний соціальний зміст професії, тобто її важливість, необхідність для життя і благополуччя стають основою її ідеалізації. В. Роменець відзначає, що думка юнака про виняткову важливість обраної ним професії є справжнім відкриттям. «Причини, які спонукають молодь до обрання професії, – писав він, – виникають спочатку в таємничо-інтригуючих ділянках пізнання і творчості, що пов'язується генетично з юнацьким інтересом до незвичайного, а потім з'являються прагнення до діяльності...» [6, с. 110].

Юність і період ранньої молодості переважно забезпечують творчу продуктивність, імовірність до якомога більшої самореалізації протягом подальшого життєвого шляху. К. Ушинський називає цей віковий період «найвирішальнішим в житті людини, коли остаточно складається фундамент ціннісних орієнтацій, вимальовується проекція головних напрямів пошуків самореалізації на інших вікових етапах» [3, с. 448]. Сприймання себе як детермінанта саморозвитку набуває нової якості як ставлення до людини, що взаємодіє з іншими людьми. Якщо на попередньому віковому етапі найголовнішим у ставленні до себе було усвідомлення власної неповторності, несхожості ні на кого, то в період юності – це усвідомлення себе не лише як окремої яскравої індивідуальності, а й як члена групи, комунікатора, що налагоджує контакти з постійно зростаючим колом людей, з великим і складним світом. І. Сеченов, досліджуючи уяву, зокрема механізм ідеалізації, шляхи її виникнення, випадки її позитивного й негативного впливу на характер людини, довів, що в юнацькому віці, завдяки властивій йому симпатійній уяві, легко виховати такі якості, як почуття обов'язку, любов до праці й добра.

Сучасна система підготовки молоді до професійної діяльності передбачає орієнтування старшокласників у сучасному виробництві, набуття вмінь швидкого пристосування до нових умов роботи. Від правильного вибору професії кожним підлітком у кінцевому результаті залежить продуктивність праці в державі, ефективність використання трудового потенціалу, масштаби плинності кадрів і міграції та багато іншого. А це означає, що для забезпечення суспільних потреб необхідно створити ефективну систему соціальної та професійної орієнтації, розширюючи одночасно свободу вибору професії.

Слід зауважити, що перше враження про нові професії викликає особистий інтерес до професії, що обирається, а виявлення в собі нових якостей і, особливо, порівняння їх з вимогами конкретної професії спонукає до самопізнання і профорієнтаційного самовизначення [2, с. 196]. Профорієнтаційна діяльність педагогічних колективів, працівників різних організацій з метою вибору школярами професії згідно з їхніми здібностями, інтересами, фізичним розвитком, як зауважує В. Носков, є однією з найактуальніших проблем у суспільстві. Роль професійної орієнтації у формуванні ефективної зайнятості населення зумовлена тим, що усвідомлений вибір громадянами професії створює передумови для одержання максимально високих результатів від трудової діяльності. Профорієнтація сприяє раціональній перебудові структури народного господарства, оскільки допомагає враховувати реальні потреби у професіях, є засобом запобігання стресових станів людей, яким загрожує безробіття. Вона спрямована на

досягнення збалансованості між професійними інтересами і можливостями людини та потребами суспільства у професійній діяльності [1, с. 96].

Професійна орієнтація за походженням, сутністю та показниками оцінки ефективності є соціально-економічною категорією. Водночас, за методами вирішення це – соціально-економічна, психолого-педагогічна та медико-фізіологічна проблема, яка сприяє розвитку здібностей і талантів людини, зростанню її професіоналізму і працездатності, забезпечує ефективне використання потенціалу особи, підвищенню її професійної мобільності. На її вирішення впливають, зокрема, такі чинники:

- відтворення робочої сили, яке відбувається головним чином за рахунок молоді;
- адекватність або неадекватність вибору професії, яка може призвести до порушення здоров'я;
- плінність кадрів, пов'язана з неправильним вибором професії;
- неадаптованість певної частини старшокласників до окремих професій;
- невідповідність психограми претендента професіограмі обраної спеціальності [2, с. 195].

Допомогти молодій людині зорієнтуватися в такій складній ситуації покликана психологічна служба в системі професійно-технічної освіти, основна мета діяльності якої полягає не тільки в соціально-психологічному забезпеченні процесу реформування професійно-технічної освіти на всіх її рівнях, підвищення ефективності навчально-виховної діяльності, а й у професійному сприянні саморозвиткові особистості учня, захисті психічного здоров'я всіх учасників навчально-виховного процесу шляхом здійснення психологічної експертизи і діагностики, соціально-психологічної корекції, профілактики, соціальної реабілітації, психологічної просвіти.

Реалізація цієї мети передбачає виконання низки завдань, визначених Стратегією розвитку психологічної служби в системі ПТО, серед яких відзначимо:

- забезпечення якісного психологічного супроводу процесу навчання; зокрема, здійснення діагностики готовності учнів до навчання у ПТНЗ і роботи за обраною професією та проведення психолого-педагогічної корекції тих учнів, які виявились не готовими або відстають у навчанні;
- науково-методичне і практичне забезпечення корекційно-розвивальної та реабілітаційної роботи, яка передбачає діагностику особистісного розвитку, ціннісних орієнтацій та соціального статусу учнів, виявлення вад і проблем їхнього соціального розвитку [5, с. 5].

Вибір професії – один із головних моментів у житті людини. Це, по суті, вибір життєвого шляху, подальшої долі. Від нього залежить, наскільки людина зможе реалізувати себе в різних сферах життєдіяльності, якими будуть її здобутки та віддача від неї суспільству. Зважаючи на це, профорієнтаційна робота в загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах має враховувати, з одного боку, схильності людини, з іншого – тенденції розвитку суспільства, господарсько-економічної системи, які потребують професійно мобільних кадрів, здатних до конкурентної боротьби за робоче місце, підвищення кваліфікації, а за потреби – перекваліфікації. Свідомий вибір професії передбачає обізнаність учнів про професії, їх особливості, здатність співставити свої можливості з професійними вимогами, врахувати потреби суспільства та ринку.

За даними наукових досліджень, профорієнтація, правильний професійний вибір у середньому на 10-30 відсотків підвищують продуктивність праці, на 20-25 відсотків скорочують плінність кадрів, на 35-45 відсотків знижують аварійність і травматизм, на 8-10 відсотків продовжують період працездатності людини. Окрім того, у 3-4 рази знижують відрахування учнів з професійних навчальних закладів [1, с. 96].

Передусім зазначимо, що профорієнтаційна робота повинна починатися ще у школі, оскільки є тривалим, з кожним роком все складнішим процесом, який передбачає такі головні етапи:

1. Професійне інформування – формування обізнаності щодо особливостей професій, потреби в них, а також профорієнтаційної позиції, зорієнтованості особистості на вільне, свідоме професійне самовизначення.

2. Професійна діагностика – система психологічного вивчення особистості з метою виявлення її професійно значущих якостей і властивостей.

3. Професійна консультація – надання особистості допомоги щодо оптимальних для неї напрямів професійного самовизначення.

4. Професійний відбір – сприяння учневі у виборі конкретної професії на основі його загальних і професійно орієнтованих здібностей, інтересів, перспектив професійної підготовки і працевлаштування.

5. Професійна адаптація – допомога молодій людині на стадії опанування професії всебічно пізнати професійне середовище та пристосуватися до нього.

Профорієнтаційна робота потребує творчого підходу, врахування індивідуальних особливостей, потреб учнів. Для того, щоб фахівець продуктивно працював, необхідний інтерес до обраної професії, тобто спрямованість на її успішне опанування внаслідок усвідомлення суспільної та особистої значущості й емоційної привабливості. Інтерес до професії спонукає до пізнання й оволодіння її секретами, тому є вагомим чинником усебічного розвитку особистості [4].

Обов'язковою умовою для успішного здійснення професійної орієнтації є вивчення індивідуальних особливостей учнів. Г. Костюк стверджував, що вибір професії повинен бути вільним і базуватися на індивідуальних здібностях особистості підлітка. Це можливо, якщо особистість не лише усвідомить необхідність, а й прийме її. Готовність підлітків до такого вільного вибору професії, на його думку, визначається трьома умовами: загальним позитивним ставленням до праці; знанням професій і форм професійної підготовки; розумінням своїх особистих здібностей. Становлення готовності до вибору професії (професійного самовизначення) є складовою частиною та водночас завершальним ступенем формування загальної готовності юнаків і дівчат до трудової діяльності.

Таким чином, працівники психологічної служби навчальних закладів, у тому числі професійно-технічних, мають надати допомогу майбутнім фахівцям у виборі конкретної галузі професійної діяльності та рекомендації щодо вдалого вибору професії. Внаслідок психологічної консультації передбачається виявлення фізіологічних, психофізіологічних можливостей та особливостей організму учня, формулювання висновків про наявність чи відсутність медичних протипоказань щодо роботи за обраним фахом тощо. Це дозволяє зробити науково обґрунтований висновок про професійну придатність учня до певного фаху [2, с. 196].

Психологічна служба в системі освіти України пройшла етап становлення; соціальна й педагогічна практика довела ефективність психологічного супроводу навчально-виховного процесу в ПТНЗ для підвищення якості фахової підготовки молоді. Учні, які своєчасно отримали психологічну підтримку, швидше позбуваються соціального інфантилізму, хибних очікувань та ілюзій щодо навчання та оволодіння професією; чітко бачать себе в обраній професії; швидше набувають професійно значущих знань, умінь, навичок: передбачати результат своєї праці, доводити розпочату справу до кінця; навчаються керувати собою, контролювати свої дії та нести за них відповідальність. У результаті отримана кваліфікація – це не лише наявність відповідної професійної підготовки, а й показник соціально-психологічної зрілості.

Отже, під професійною орієнтацією розуміємо діяльність, спрямовану на: пробудження в підлітків інтересу до певної професії або кола професій і свідомий вибір професій;

формування і закріплення професійного інтересу; оволодіння близькими спеціальностями, отримання високої кваліфікації та набуття майстерності в роботі.

Вважаємо, що для забезпечення оптимальних психолого-педагогічних умов становлення майбутніх фахівців, підвищення рівня їхньої професійної підготовки, соціалізації та адаптації до діяльності в трудовому колективі необхідно дослідити проблеми конструктивного впровадження практичної психологічної допомоги в навчальний процес, поглиблення співпраці психологів з адміністрацією та педагогічними працівниками ПТНЗ, застосування педагогами сучасних психологічних підходів, розроблення психологічних рекомендацій стосовно стилю педагогічного впливу на професійне самовизначення молоді тощо. Подальший розвиток і вдосконалення психологічної служби в системі професійно-технічної освіти уможливорюють пошук оптимальних шляхів оновлення навчально-виховного процесу, втілення в життя принципів індивідуалізації, диференціації, гуманізації навчання на основі розуміння запитів, цінностей, цілей майбутніх фахівців, сприяння їхньому адекватному професійному визначенню.

Література:

1. Камінецький Я. Профорієнтація як складова ринкової економіки / Ярослав Камінецький, Галина Субтельна // Педагогіка і психологія професійної світи. – 1998. – № 5. – С. 95-102.
2. Носков В. Профорієнтація молоді: проблеми, діагностика, оптимізація / Володимир Носков // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1999. – № 4. – С. 195–201.
3. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
4. Педагогічна книга майстра виробничого навчання: навчально-методичний посібник / Н. Г. Ничкало, В. О. Зайчук, Н. М. Розенберг та ін., за ред. Н. Г. Ничкало. – К.: Вища школа, 1994. – 383 с.
5. Про затвердження «Стратегії розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2008 р.» / Наказ Міністерства освіти і науки України № 734 від 17.09.2004 р.
6. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посібник. – 2-ге вид., доп. / В. А. Роменець – К.: Либідь, 2001. – 288 с.

Раскрываются задания психологической службы системы профессионально-технического образования относительно профориентационной работы и значение этой деятельности для профессионального самоопределения молодежи.

Ключові слова: психологічна служба системи освіти, профорієнтаційна робота, професійне самовизначення молоді, психологічний супровід навчального процесу.

The vocational educational system psychological services task for relation to vocational guidance and its activity value for young people professional self-determination are exposed.